

Szente-Varga Mónika

Társadalmi és politikai tendenciák Bolíviában a 21. században

A tanulmány Evo Morales 2006-os hatalomra kerülésétől napjainkig vizsgálja azokat a társadalmi és politikai változásokat, amelyek az országban zajlottak, illetve zajlanak. Mivel a magyar nyelven elérhető, Bolíviával kapcsolatos elemzések száma viszonylag alacsony, céлом volt, hogy egy szélesebb elemzési keretet is felvázoljak, amelyben megjelennek általános történelmi, gazdasági, demográfiai és egyéb adatok, hogy ezek kontextusában szemlélhesse az olvasó az utóbbi évtized tendenciáit.

Kulcsszavak: Andok, bolíviai társadalom, Evo Morales, identitás, Bolívia határai

Szente-Varga Mónika: Social and political tendencies in Bolivia in the 21st century

The essay examines those social and political changes that have taken place in Bolivia since Evo Morales took office in 2006. Due to the fact that there are few analyses on Bolivian topics written in Hungarian, I have aimed at sketching the overall background as well, providing historic, economic, demographic and other related data. These will in turn enable the reader to see and interpret the specific tendencies of the last decade within a more general context.

Keywords: The Andes, Bolivian society, Evo Morales, identity, borders of Bolivia

Bolívia Dél-Amerika 5. legnagyobb, mintegy 1 millió km² kiterjedésű állama. A „legek” országa. Itt található a Föld leghatalmasabb, több mint tízezer négyzetkilométeren elterülő sósivatagja, a Salar Uyuni, míg a bolíviai–perui határon helyezkedik el Dél-Amerika legnagyobb tava, a Titicaca, amely egyszersmind a világ legmagasabban fekvő, hajózható tava is. A mintegy 3600 méter tengerszint feletti magasságon elterülő La Paz a világ legmagasabban fekvő fővárosa.

Bár Bolíviát „Dél-Amerika szívébe döfött gőgös sziklának is nevezték”,¹ nemcsak hegyvidékből áll. Az ország rendkívül változatos: az Andok vonulatai és a magas Altiplano mellett a Yungas völgyei és síksági területek (Amazónia és Chaco) alkotják. A hatalmas országban aránylag kevesen élnek. Bolívia Dél-Amerika egyik legritkábban lakott állama, az országos mutatók alapján kevesebb mint 10 fő található 1 négyzetkilométeren.² Jelentős az indiánok aránya. Bolíviában és általánosságban az Andok térségben van a legtöbb őslakos a latin-amerikai szubkontinensen belül.

2006-ban került hatalomra az akkor 46 éves aymara politikus, Evo Morales Ayma, s lett ezáltal az ország első bennszülött elnöke. Azóta tíz év telt el. Moralest kétszer újraválasztották, a jelenlegi a harmadik elnöki ciklusa. A tanulmány Bolívia belső viszonyait

1 Fernando Díez de Medina: *Pachakuti y otras páginas polémicas*, Fernando Romero Moreno kiadása, La Paz, 1948, 12. o.

2 Magyarország népsűrűsége 106 fő/km² (KSH, 2015).

elemzi. Azt vizsgálja, hogy milyen változások zajlottak le a bolíviai társadalomban és az ország politikai életében az elmúlt évtizedben; hol tart most Bolívia, és milyenek a jövőbeli kilátások.

Népesség

A bolíviai társadalom nagyon fiatal, a medián életkor 23,7 év. Összehasonlításképpen, ez Magyarországon 41,4, az Európai Unióban pedig átlagosan 42,5 év (2015). Korösszetétel tekintetében mind Magyarországon, mind Bolíviában az aktív keresők vannak a legtöbben, azonban a dél-amerikai országban a gyermekkorúak aránya is magas, meghaladja a 30 százalékot.³ A népesség várhatóan 2035–2040-ig fog növekedni,⁴ tovább, mint a latin-amerikai országok többségében.⁵ Az ország lakossága, amely 1950-ben mindössze 2,7 millió volt,⁶ 2015-re elérte a 10,8 millió főt. A populációs nyomással a munkalehetőségek nem tudtak lépést tartani, a megélhetés alapvető migrációs push faktor lett.

Felgyorsultak az urbanizációs folyamatok. Ma már a lakosság többsége városokban él. Sőt, négy városban (Santa Cruz, La Paz, El Alto és Cochabamba) tömörül a népesség fele. A legnagyobb város az ország keleti részén található, több mint kétfélmillió Santa Cruz, míg a fővárosban, La Pazban kevesebb mint egymillióan élnek. A fővárostól 1985-ben önállósodott és kapott városi rangot az eredetileg vidéki bevándorlók által lakott, munkásnegyedként ismert, mintegy 4000 méter magasságban fekvő El Alto.

A bolíviaiak egy része nem az ország más részein, hanem külföldön keresett jobb életet. A legnagyobb, nagyjából kétszázézeres közösségek Spanyolországban⁷ és Argentínában alakultak ki. Jelentős még az Amerikai Egyesült Államokban és Brazíliában élő bolíviaiak száma. A Spanyolország és az Amerikai Egyesült Államok esetében jelentkező, egyre nehezebben teljesíthető beutazási feltételek a szomszédos államok felé terelik a bolíviai kivándorlókat. 2014-ben a külföldön élő bolíviaiak mintegy 200 millió dollárt küldtek haza, ez a GDP 0,6 százalékának felel meg.⁸ A legmagasabb arányt 2007-ben érte el (7,4%), azóta csökkenő tendenciát mutat.⁹ Ennek legfőbb oka a bolíviai gazdasági helyzet javulása s az utóbbi esztendőket jellemző, évi átlagosan 5 százalékos GDP-növekedés.¹⁰

3 *The World Factbook 2015*. Central Intelligence Agency, Washington D. C., 2015.

4 Bolíviában jelenleg a születési ráta 22,76, a halálozási 6,52. Magyarországon ezer főre 9,16 születés és 12,73 halálozás jut (*The World Factbook, 2015*).

5 Herbert S. KLEIN: *A Concise History of Bolivia*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, 273. O.

6 Instituto Nacional De Estadística: *Bolivia: Población por censos según departamento, área geográfica y sexo, censos de 1950 – 1976 – 1992 – 2001*, [online], Forrás: ine.gob.bo [2016. 05. 19.]

7 Spanyolországban 2000-ben még csak 2000 bolíviait regisztráltak. A statisztikai hivatal adatai szerint számuk egy évtizeden belül százszorosára nőtt, és 2008-ban tetőzött nagyjából 240 ezer fővel. Manapság 126 ezer bolíviait tartanak nyilván (2015). A csökkenés legfőbb oka, hogy a spanyol gazdasági válság és a javuló otthoni lehetőségek sokakat hazatérésre bírtak. Voltak olyanok is, akik más célországok után néztek Európán belül, vagy maradtak spanyol területen, de felvették a spanyol állampolgárságot, s ezáltal már nem látszanak a külföldiekkel kapcsolatos statisztikai kimutatásokban. A számadatok forrása: *Instituto Nacional de Estadística*, [online], Forrás: ine.es [2016. 05. 11.]

8 *Migration and Remittances Factbook 2016*, General Knowledge Partnership on Migration and Development, advanced edition, 2015, 47. O.

9 KLEIN: *i. m.*, 283. O.

10 United Nations World Food Program: *WFP Bolivia brief*, [online], reporting period: 01 October – 31, December 2015. Forrás: reliefweb.int [2016. 05. 11.]

Gazdaság

Bolívia nyersanyagtermelőként integrálódott a világgazdaságba. Domináns exportcikkei ciklikusan váltják egymást. Ez nem, illetve nem csak rugalmasságra utal, hanem a nagymértékű kiszolgáltatottságból következik.

A bányászati termékeknek kiemelkedő szerepük van. A mai Bolíviában található Cerro Rico (Potosí), amely a spanyol korona leggazdagabb ezüstlelőhelye volt a gyarmati korszakban. A függetlenné válás után azonban az ezüstkitermelés hanyatlásnak indult, s csak az 1850-es és 1890-es évek között futott fel újra. A 20. század elejétől újra csökkenni kezdett, s egyre inkább háttérbe szorult.

A gazdaság és a modernizáció legfőbb motorjává az ón vált. Az átállást segítette, hogy az ezüst- és ónlelőhelyek területileg lefedték egymást, így az ezüst szállítására kiépített infrastruktúra az ón esetében is működött. A gépek, a bányászati tapasztalatok jelentős része szintén átültethetőnek bizonyult. A növekvő világpiaci igények mentén a bolíviai ónszektor ugrásszerű növekedésnek indult. Az ország 1900-ban a világ óntermelésének 12, 1910-ben 20, 1929-ben a 24 százalékát adta.¹¹ Az ónkorszak csak az 1980-as években ért véget. Ekkorra Brazília vált a legfontosabb exportórré; a bolíviai állami bányavállalat, a COMIBOL (*Corporación Minera de Bolivia*) pedig tönkrement és teljes átstrukturálásra szorult. A sors fintora, hogy a vállalatot 1952-ben létrehozó Victor Paz Estenssorro – aki veterán politikusként a nyolcvanas években újra az ország élére került – volt kénytelen mintegy húszezer alkalmazottat elbocsátani. Az ón helyét az exportcikkek között néhány évre a cink vette át, majd a 21. századtól új domináns termék jelent meg, s ezáltal kezdetét vette a földgázboom. 2008-ban a bolíviai export 45 százalékát a földgáz és 11 százalékát a cink tette ki. Az ón csak 3 százalékos arányt ért el.¹²

„A földgáztól való függés abból a szempontból rosszabb, mint az óndependencia, hogy szűkebb a vásárlók köre.”¹³ Argentína és Brazília a két fő vevő; a szállítás földgázvezetékeken történik. A bolíviai–brazil vezeték több mint 3000 km hosszú, Santa Cruztól délre kezdődik, 557 kilométert halad bolíviai területen, majd további 2593 kilométert Brazíliában.¹⁴ Az építkezés volumene (méret, költségek) hosszú távú együttműködést igényel. Mivel a bolíviai külkereskedelem jelentős része a szomszédos államokkal,¹⁵ illetve rajtuk keresztül zajlik, Bolíviának alapvető érdeke, hogy ezekkel az államokkal jó viszonyt ápoljon. Evo Morales 2006. május elsejei bejelentése a szénhidrogének államosításáról érzékenyen érintette többek között a brazil Petrobrast. A kétoldalú viszony azonban – valószínű-

11 Manuel E. CONTRERAS: *The Bolivian Tin Mining Industry in the First Half of the 20th Century*, Institute of Latin American Studies, University of London, London, 1993, 3. és 8. o.

12 KLEIN: *i.m.*, 251. o.

13 Lykke E. ANDERSEN, Mauricio MEZA: *The Natural Gas Sector in Bolivia: An Overview*, Andean Competitiveness Project. Documento de Trabajo No. 01, Instituto de Investigaciones Socio-Económicas, Universidad Católica Boliviana, 2001, 2. o.

14 TBG: *Conheça o traçado do Gasoduto Bolívia-Brasil* [online]. Forrás: tbg.com [2016. 05. 19.]

15 2014-ben a bolíviai export 29,8 százaléka Brazíliába, 19,7 százalék Argentínába, 4,1 százaléka Peruba irányult. Azaz az export több mint felét a szomszédos államok vették fel. Az Amerikai Egyesült Államok részesedése mindössze 15,6% volt. Import tekintetében Kína végzett az első, Japán a hatodik helyen, 17,2, illetve 4,9 százalékkal. Jelentős Brazília (15,8), Argentína (10,9), Peru (6,2) és Chile (4,1%). Az Amerikai Egyesült Államok harmadik lett (11,7%). Forrás: *The World Factbook*, 2015.

leg Lula brazil elnöknek köszönhetően – nem romlott meg. Az államosítás révén Bolívia többet költhetett társadalmi felzárkóztatásra, ugyanakkor függése a szénhidrogénektől, illetve azok árától nem mérséklődött.

A földgáz már nem az Altiplanohoz kötődik, mint az ezüst vagy az ón; a lelőhelyek az ország keleti részében vannak. Ezáltal a gazdaság hagyományosan mondható észak-déli tengelye északnyugat-délkeletre módosult. Ez a kelet felé tolódás a földgázzal kulminálódott, de nem vele kezdődött. Az előzmények több mint száz évre nyúlnak vissza, a kinin-, illetve kaucsukboomra. A kininfá a magas és alacsonyabb területek közötti völgyek, a Yungas növénye, a kaucsuk pedig Amazóniához köthető. A 19. század második felében a kinin felfutó exportja bizonyos tőkefelhalmozást tett lehetővé, s a kininfüzletből profitáló üzletemberek egy része a ciklus végével egy új, nagy haszonnal kecsegtető vállalkozásba fektette vagyonát: a kaucsukéba. A kininkorszak tehát megelőzte és elő is készítette a kaucsukét. A kaucsukláz gyors és intenzív lefolyású volt: 1906-ban Bolívia exportja 1,9 millió kilogrammra rúgott, 1910-re elérte a 3,1 millió kilogrammot.¹⁶ Aztán amilyen hirtelen kezdődött, olyan hamar véget is ért a kaucsukláz. A világpiacon a vezető szerepet az 1910-es évektől az ázsiai termelők vették át. Később, a szintetikus gumi felfedezésével pedig végleg befellegzett a kaucsukbáróknak.

A kinin- és kaucsukorszakok azonban így is jelentősek. Egyrészt, mert nem ásványkincseken alapuló ciklusok; másrészt, mert ez volt az első alkalom, hogy Bolíviában megnőtt az érdeklődés a hagyományosan lenézett, prehiszán magaskultúrákhoz nem kapcsolódó, gyéren lakott, és szinte nyúgként kezelt keleti területek iránt, amelyeket a hivatalos politika a 20. század kezdetén még gyarmatként (!), *Territorio Nacional de Colonias* néven emlegetett. Míg más andokbeli országokban, mint Ecuador és Peru, a 19. század végén, 20. század elején a tengerparti területek erősödtek meg és váltak az országok gazdasági motorjaivá, addig Bolíviának, tengerpart híján, maradtak a keleti területek. A gazdasági súlypont ez esetben nyugat helyett keletebbre kezdett tolni. A földgázlelőhelyek felfedezésével és kiaknázásával a 21. századra a keleti országrész mind gazdaságilag, mind népesség tekintetében tovább erősödött.

A keleti Santa Cruz tartomány Bolívia bruttó hazai termékének közel egyharmadát adja (28%, 2014), GDP-növekedése 2011 óta az országos átlag feletti (8,47 vs. 5,12%, 2012; 7,16 vs. 6,8%, 2013 és 6,49 vs. 5,46% 2014-ben).¹⁷ 2012-ben az ország második legnépesebb tartománya: 2,65 millióan lakták. La Paz tartomány ekkor még megelőzte (2,7 millió fő),¹⁸ de figyelembe véve a jelenlegi tendenciákat – növekvő népesség Santa Cruzban és csökkenő La Pazban – valószínűsíthető, hogy a következő népszámláláskor már előbbi rendelkezik majd a legtöbb lakossal. Santa Cruz tartomány népessége a hasonlóvárosba koncentrálódik: a lakosság csaknem 80 százaléka él a tartományi fővárosban. Santa Cruz, amely 2003-ban csak 38 596 hektár volt, 10 év alatt hetven kerülettel bővült és 63 684 hektárra nőtt.¹⁹

¹⁶ *Information about Bolivia*. Bolivian Legation, Washington D.C., 1912 [e-kiadás: Forgotten Books, 2013], 53. o.

¹⁷ Estado Plurinacional de Bolivia. Instituto Nacional de Estadística: *Producto Interno Bruto Departamental* [online]. Forrás: ine.gob.bo [2016. 04. 17.]

¹⁸ *Censo Nacional de Población y Vivienda 2012*, Bolivia, 5–6. o.

¹⁹ Santa Cruz ha tenido un estirón: crecimiento de la ciudad, [online], 2013. 09. 30. Forrás: upsasoyyo.wordpress.com [2016. 04. 17.]

Politika

A 19. században már jelentkező, *camba-colla* (síksági–hegyvidéki) ellentét a keleti területek gazdasági és demográfiai, illetve az ezektől természetesen nem független identitásbeli megerősödésével a 21. századra szakadékká mélyült. A 2002-es elnökválasztás alkalmával erőteljes polarizáció figyelhető meg; az ország délnyugati és középső részén fekvő La Paz, Oruro, Potosí, Cochabamba és Chuquisaca tartományok Evo Moralest (*Movimiento al Socialismo – MAS*), a körülöttük félhold alakban elhelyezkedő keleti, illetve északkeleti Pando, El Beni, Santa Cruz pedig Gozalo Sánchez Lozadát (*Movimiento Nacionalista Revolucionario – MNR*) támogatták.²⁰ Utóbbi a szavazatok 22,46 százalékát; Morales a 20,94; a minimális különbséggel a harmadik helyen befutó Manfred Reyes Villa (*Nueva Fuerza Republicana – NFR*) a 20,91 százalékát szerezte meg. Mivel az első fordulóban senki sem kapta meg a voksok felét, második fordulóra került sor, mint 1982-től kezdve mindig, mióta az ország élén a katonákat civilek váltották fel. A Kongresszus Sánchez Lozadának szavazott bizalmat.²¹

2005-re a politikai paletta bipolárisává vált, mégpedig úgy, hogy a bolíviai politikai élet hagyományos pártja, az MNR onnan kiszorult. Jelöltje, Michiaki Nagatani Morishita²² a voksok kevesebb mint 7 százalékát szerezte meg. A választások évében alapított *Poder Democrático y Social* (Podemos) jelöltje, Jorge Quiroga, második helyen futott be 28,59 százalékkal, míg Evo Morales ennek több mint a dupláját szerezte (53,74%). Több mint húsz év után 2005-ben fordult elő először, hogy elnökjelölt 50 százaléknál több szavazatot szerzett, azonban Morales jelentős támogatottsága ellenére az ország markánsan kettévált a választási preferenciák tekintetében. La Paz, Oruro, Potosí, Cochabamba és Chuquisaca Moralest, a „félhold-tartományok” (*grupo media luna*) Jorge Quirogát támogatták. A későbbi, 2009-es és 2014-es választások alkalmával a hivatalos eredmények a MAS erősödését és támogatottságának földrajzi kiszélesedését mutatják. A 21. században jelentkeztek – és minden bizonnyal továbbra is fognak szerveződni – szeparatista mozgalmak, amelyek a keleti részek önállóságát szeretnék elérni.²³

A 2005-ös elnökválasztás mérőföldkő volt. Nemcsak azért, mert bennszülött, baloldali politikus került az ország élére úgy, hogy a lakosság többségének a támogatását tudhatta maga mögött, hanem azért is, mert irányítása alatt jelentős változások indultak el gazdasági, társadalmi és politikai téren. A felülről érkező reformok nagyobb állami szerepvállalást vontak maguk után. Megkezdődött a gazdaság átalakítása a magánszektor visszaszorításával és a kulcságazatok (újra)államosításával, mint például a földgáz és kőolaj szektor,

20 Bolivia. *Presidential Election, 2002* [online], Forrás: electoralgeography.com [2016. 05. 12.]

21 A második kör a Kongresszusban zajlik, s a választások első fordulójában a legtöbb szavazatot kapott első két jelölt szerepelhet benne. Ebből tehát, a minimális, 0,03 százalékos különbség ellenére, a harmadik helyezett Reyes Villa kimaradt. Az őt támogató politikusok tiltakozásul érvénytelen szavazatokat adtak le.

22 Japán bevándorlók gyermeke (*1970), üzletember. Egyetemi tanulmányait Kolumbiában végezte nemzetközi kapcsolatok és politológia szakokon. Forrás: Milenka VILLARROEL: *De una granja a la política* [online], 2012. 03. 25. Forrás: La Razón [2016. 05. 05.] Érdekes lenne tudni, hogy Nagatani karrierválasztására, illetve későbbi politikai pályafutására milyen hatást gyakoroltak a szintén japán származású Alberto Fujimori elnökségei (1990–2000) a szomszédos Peruban.

23 Az ezekhez kapcsolódó tevékenység gyanújával indokolták 2009-ben Santa Cruzban azt a rendőrségi rajtaütést, melynek során a bolíviai–magyar Eduardo Rózsa Flores is életét veszítette.

telekommunikáció, elektromos energia és a nemzeti légitársaság.²⁴ Megerősödött az állam újraelosztó szerepe, ennek egyik legfőbb terepe pedig a társadalmi felzárkóztatás lett.

Szegénység

Bolíviában a politikai nyitással szorosan összekapcsolódott a gazdasági krízis. Az 1980-as évek eleji általános latin-amerikai gazdasági válság bolíviaiak tömegeit kényszerítette a szegénységi küszöb alá, ugyanakkor nagyban hozzájárult a katonai diktatúra bukásához. A rendszerváltás nem hozott gyors gazdasági talpra állást, sőt, az anyagi források szűkében levő kormány fedezet nélküli pénzkibocsátása hiperinflációba torkollott: a pénz elértékeltenedett, az árak elszabadultak, a lakosság megtakarításai elúsztak. 1984-ben 2177 százalékos, 1985 első hat hónapjában 8170 százalékos infláció volt az országban.²⁵ A 20. század végén lezajló privatizációs folyamatok segítettek abban, hogy Bolívia kilábaljon a gazdasági válságból, ugyanakkor tovább növelték a szegénységet és a társadalmi különbségeket.

A Bolíviai Statisztikai Hivatal adatai szerint a lakosság 66,38 százaléka élt szegénységi küszöb alatt 2000-ben, s jelentős hányaduk, csaknem a bolíviaiak fele (45,16%) tengődött mélyszegénységben. 2007-ig nem tapasztalhatunk számottevő változást; a vonatkozó adatok 60,10% (szegények) és 37,70% (mélyszegénységben élők). Jelentős javulás 2007 és 2014 között következett be: 60,10 százalékról 39,26 százalékra mérséklődött a szegénységi küszöb alatt élők aránya, a mélyszegénység pedig még nagyobb arányban szorult vissza: 37,70% helyett már „csak” a lakosság 17,26 százalékát sújtotta 2014-ben.²⁶ A javulás Evo Morales elnökségi ciklusaihoz köthető (2006–2009 és 2009–2014). Kérdés, hogy a világpiacba nyersanyagtermelőként integrálódott, következésképpen a világpiaci árszinttől erősen függő Bolívia a jelenlegi alacsony szénhidrogén árak mellett képes lesz-e az eddig elért eredmények megtartására, illetve folytatni tudja-e a szegénység visszaszorítását.

A legtöbb tennivaló minden bizonnyal vidéken akad. A vidéki szegénység ugyan a döbbenetesen magas 87,02 százalékról (2000), 77,29 (2007), majd 57,56 százalékra (2014) mérséklődött, azaz másfél évtized alatt 30 százalékkal csökkent, a vidéken élők többsége még ma is nélkülöz. A mélyszegénység itt a legmagasabb (36,14%), míg a városokban ennek töredéke (8,29%).²⁷ Nem véletlen, hogy a lakosság jelentős része a városokba áramlott.

Bolívia Latin-Amerika egyik legszegényebb állama még ma is. Hagyományosan a harmadik helyet foglalta el a szubkontinens rangsorában Haiti és Nicaragua után, Dél-Amerikán belül pedig a legkevésbé sem hízelgő első pozíciót. Az egy főre jutó GDP ugyan jelentős mértékben nőtt az utóbbi években (6000 dollár 2013-ban és 6500 két évvel később, 2015-ben),²⁸ azonban ezzel mindössze Hondurasot sikerült leghagynia.

Más mutatók esetében is hasonló a helyzet, Bolívia Latin-Amerikán belül nem vagy csak csekély mértékben javított pozícióján. Például az alultápláltság továbbra is itt a leg-

24 A privatizáció a nyolcvanas évek második felében kezdődött, és a kilencvenes években, Gonzalo Sánchez Lozada elnöksége idején (1993–1997) zajlott a legnagyobb intenzitással. KLEIN: *i.m.*, p. 259.; p. 288.

25 KLEIN: *i.m.*, 241. o.

26 **Unidad de Análisis de Políticas Sociales y Económicas (UDAPE):** Indicadores de pobreza y desigualdad FGT estimados por el método de línea de pobreza según área geográfica: 1996–2014 [online]. Forrás: udape.gob.bo [2016. 05. 06.]

27 Uo.

28 Az egy főre jutó GDP Magyarországon a bolíviai összeg négyszerese (26 000 dollár), a ranglistavezető Katarban több mint húszszorosa (145 000 dollár). Forrás: *The World Factbook*, 2015.

magasabb a dél-amerikai államok között (15,9%, 2015),²⁹ a várható élettartam pedig a legalacsonyabb (68,9 év, 2015).³⁰ A Human Development (HDI)³¹ és a Gini-index némi bizakodásra adhat okot, mivel Bolívia egyes közép-amerikai államokat, mint például Guatemala és Honduras beért, sőt maga mögé is utasított. A következő lépcsőfok a Dél-Amerikán belüli pozíciójavítás lehetne.

Oktatás

Az utóbbi másfél évtizedben a bolíviai kormányok a GDP 6 százalékánál többet költöttek oktatásra, arányaiban többet, mint bármelyik szomszédos dél-amerikai ország (vagy távoli összehasonlításként akár Magyarország).³² Ennek ellenére az oktatási intézményekbe rendszeresen nem járó iskoláskorú gyerekek száma növekszik, 2013-ra megközelítette a 280 000 főt.³³ Ez, hasonló összlakossági adatok mellett, nagyjából húszszorosa a magyarországinak. Azonban 2015. évi adatok szerint Magyarországon 9,9 millióan élnek 93 ezer négyzetkilométeren, míg Bolíviában 10,8 millióan 1 millió négyzetkilométernyi területen.³⁴

Az állami oktatás kiépítése a huszadik század nagy kihívása és egyben vívmánya volt a dél-amerikai országban, bár még ma is akadnak ellátatlan részek. A hivatalos adatok szerint 1900-ban az ország lakosainak 82, 1960-ban 56 százaléka volt analfabéta; 2000-re sikerült ezt az arányt 15 százalékra mérsékelni.³⁵ Az aktuális adatok 4,3 százalékos átlagot mutatnak,³⁶ ugyanakkor vannak regionális különbségek. Az analfabetizmus a déli Chuquisaca tartományban – fővárosa Sucre, egyben a Legfelsőbb Bíróság székhelye³⁷ – a legmagasabb: 11,02 % (2012).³⁸

Az általános iskolai oktatás térnyerésével karöltve vált többségi nyelvvé a spanyol, amelyet a 20. század elején csupán egy kisebbség ismert Bolíviában. Akkor legtöbbször kecsuául beszéltek; a második legtöbbször használt nyelv az aymara volt. A 2012-es népszámlálás szerint a bolíviaiak 69,4 százaléka elsősorban spanyolul, 28,7 százaléka inkább bennszülött nyelveken kommunikál.³⁹ A CIA 2015-ös nyelvi adatai: spanyol 60,9%; kecsua 21,2%; aymara 14,6%; guaraní 0,6%, egyéb 2,7%. A 2009-as alkotmány alapján a spanyol mellett a bennszülött nyelvek is (harminchatot sorol fel a dokumentum alfabetikus sorrendben az aymarától a zamucóig) az ország hivatalos nyelvei. A központi és tartományi kormányoknak kötelességük legalább kettőt (spanyol és egy indián nyelv) használni.⁴⁰

29 WFP Bolivia brief: 2. o.

30 The World Factbook, 2015.

31 A 2015-ös Human Development Indexen 188 országból Bolívia a 119. helyen végzett.

32 Bolivia: Public spending on education [online]. Forrás: indexmundi.com [2016. 05. 18.]

33 Bolivia: Children out of school primary [online]. Forrás: indexmundi.com [2016. 05. 18.]

34 The World Factbook, 2015.

35 Base de Datos de Historia Económica de América Latina Montevideo-Oxford, MOxLAD, [online]. Forrás: lac.ox.ac.uk [2016. 05. 02.]

36 The World Factbook, 2015.

37 A hatalmi ágak közül a törvényhozás és a végrehajtói hatalom La Pazban található.

38 Censo Nacional de Población y Vivienda 2012, Bolívia: Tasa de alfabetismo de la población de 15 años o más de edad por censo y sexo, según departamento, censos 1992, 2001 y 2012 (en porcentaje), 13. o.

39 Instituto Nacional de Estadística: Nota de prensa: 42 de cada 100 bolivianos declaran pertenecer a alguna NyPIOC [online]. Forrás: ine.gob.bo [2016. 05. 08.]

40 Constitución Política del Estado Plurinacional, Primera Parte, Bases Fundamentales del Estado Derechos, Deberes y Garantías, Capítulo Primero: Modelo de Estado, Artículo 5.I - 5.II, Estado Plurinacional de Bolivia, Ministerio de la Presidencia, 11–12. o.

A nagy terület, a földrajzi és nyelvi változatosság fontos, részben még kiaknázatlan lehetőségeket rejtnek, az oktatás szempontjából ugyanakkor nagy kihívást is jelentenek. Az oktatásügyi miniszter 2013-ban már a háromnyelvű általános és középiskolai tanítás fokozatos bevezetéséről beszélt. Mint mondta, a (hosszú távú) cél az, hogy az érettségivel rendelkező bolíviaiak a spanyol mellett egy bennszülött és egy idegen nyelvet is ismerjenek.⁴¹

Etnikai összetétel és bennszülött hagyományok

Az Andok térségében él Latin-Amerikában a legtöbb őslakos, azonban mára már egyik országban sem alkotnak többséget. Ezért is okozott meglepetést, amikor Evo Morales 2006-os elnöki beiktatásán úgy fogalmazott, hogy a bolíviaiak 62 százaléka bennszülött.⁴² Egy valós, akkor a legfrissebb, 2001-es népszámlálási adattal élt, azonban figyelembe kell venni azt, hogy a 21. század első bolíviai népszámlálásán nem szerepelt a mesztic kategória, amelynek híján sokan az őslakos opciót választották, (részben) származásuk miatt és/vagy politikai szimpátiából. Utóbbi nem elhanyagolandó, hiszen a következő, 2002-es évben lezajlott választások során a kongresszusi helyek harmadát két „bennszülött párt” szerezte meg: a már említett MAS és a *Movimiento Indio Pachakuti* (MIP).

A 2012-es népszámláláskor sem volt mesztic kategória,⁴³ az ország lakosainak azt kellett eldönteniük, hogy valamelyik őslakos csoporthoz (*nación o pueblo indígena*) tartoznak-e vagy sem. A többség, 58,29 százalék a nem opciót választotta. Csak a megkérdezettek 40,58 százaléka válaszolt igennel, ami több mint 20 százalékos csökkenés egy évtized leforgása alatt. A háttere minden bizonnyal nem etnikai, hanem társadalmi és politikai, utalhat akár a Morales-kabinettel kapcsolatos növekvő elégedetlenségre.⁴⁴

Evo Morales elnökségei alatt ugyan a társadalmi különbségek csökkentek, s a lakosság szegényebb rétegei javulást tapasztalhattak, az elit és a felső középrétegek lehetőségei beszűkültek. 2006-ban a felső 10% a jövedelmek 43,7 százalékával rendelkezett, 2013-ban csak a 35,6 százalékával. Az alsó 10% esetében 0,5-ről 0,9 százalékra módosult az eredmény.⁴⁵ A társadalmi olló úgy kezdett csukódni, hogy alulról és felülről is szorították. „A bevezetett szociális reformok óriási terhet róttak a központi költségvetésre, melynek meghatározó részét az ország keleti részéről befolyó jövedelmek adják, ám azok segélyek, járulékok és egyéb támogatások formájában elsősorban az ország elmaradottabb, nyugati és északi régióiban kerülnek felhasználásra.”⁴⁶ A keleti részeken nőtt az elégedetlenség, autonómiát, egyesek függetlenséget kívántak. Törekvéseiket azonban a kormány elnyomta.⁴⁷

41 BBC Mundo: *En Bolivia arranca la educación trilingüe*, [online], 2013. 02. 04. Forrás: bbc.com [2016. 05. 08.]

42 *El indígena Evo Morales es ya el nuevo presidente de Bolivia* [online], 2006. 01. 22. Forrás: *El Mundo* [2016. 05. 01.]

43 Ezekkel a fogalmakkal azért is nehéz bánni, mert Latin-Amerikában az indián gyakran nem vérségi leszármazást jelöl, hanem egy bizonyos, általában a társadalmi ranglétra alacsony fokain elhelyezkedő csoportot. Tehát azon őslakosok, akik már városban élnek, szakmájuk van, és rendszeres jövedelemmel rendelkeznek, hajlamosak magukat nem indiánnak, hanem például meszticnek tartani. Ugyanakkor a népszámlálásokkor a kormányok az etnikai komponensre lennének kíváncsiak.

44 Lásd *Censo: menos indígenas es un mensaje político* [online], 2013. 08. 11. Forrás: eju.tv [2019. 05. 11.]

45 The World Bank: *Income share held by highest 10%, and by lowest 10%*, [online]. Forrás: worldbank.org [2016. 05. 20.]

46 VOGEL Dávid: Bolívia: az indiánok és a koka földje, *Hadtudomány*, 19. évf., 2009/19. 9. o.

47 Lásd LEHOCZKI Bernadett: Bolívia: bel- és külpolitikai változások Evo Morales elnöksége alatt, *Nemzet és Biztonság* 2. évf., 2009/5. 8–9. o.

A politikai lehetőségek zsugorodását mutatja az a nagy port kavart 2013-as döntés is, miszerint Morales harmadszor is indulhat az elnökségért, mert az első választási győzelme megelőzte a jelenlegi alkotmány életbe lépését, tehát nem számít. A kritika hiánya tovább ronthatja a helyzetet; Bolívia a 21. század elején még az 50. hely közelében szerepelt a Press Freedom Indexen, 2008 óta azonban a 100. környékén kell keresni. Jelenleg a Freedom House Bolíviát egy kategóriába helyezi Ecuadorral és Mexikóval, és a részben szabad országok közé sorolja.

Evo Morales hatalomra kerülésével felértékelődtek a bennszülött hagyományok és a prehiszpán múlt. Például az elnök hivatalos beiktatásait minden egyes alkalommal bennszülött ceremónia előzte meg a La Paztól mintegy 60 kilométerre fekvő, mára világörökségnek számító Tiahuanaco romjai között. A whipala – hétszínű, 49 négyzetből álló, prehiszpán gyökerű zászló – nemzeti szimbólummá vált, és felkerült az elnöki szalagra. A Bolíviai Többnemzetiségű Állam (*Estado Plurinacional de Bolivia*) pluralitásában való egységet jelképezi. A korábbi kormányokhoz hasonlóan a jelenlegi bolíviai vezetés is a bolíviai identitás megerősítésére törekszik, ennek az útját azonban nem a meszticizálódásban látja, hanem egy egységes indián nemzet megteremtésében.

Területi veszteségek

Az egység, a közös identitás és a kohézió hiánya, együtt az ország hatalmas és változatos régióival és a hozzájuk kapcsolódó vélt vagy valós gazdasági lehetőségekkel, olyan hátránynak bizonyultak, amelyek végigkísérték Bolívia történetét a függetlenségtől egészen napjainkig: kívánatosá tették az ország számos részét, ezáltal veszélyeztetve területi integritását.

Amikor az 1820-as években Bolívia független állammá vált, mintegy 2,3 millió négyzetkilométerrel,⁴⁸ egymással igen csekély összeköttetésben levő régiókkal rendelkezett, úgymint a tengerpart, a magas Altiplano, a Yungas völgyei és keleti részek: a csapadékban gazdag trópusi Amazónia és a szárazabb Chaco. Mára az ország területe nagyjából 1 millió négyzetkilométerre, tehát kevesebb mint felére apadt.⁴⁹ „Olyan nagy volt az örökség, hogy teherként nehezedett a bolíviaira. A kontinens szívében, hatalmas, védtelen, és nem megfelelően kijelölt határok között élve kezdetektől fogva ki volt téve a sóvár szomszédok állandó befolyásának, gazdasági ostromának és anyagi penetrációjának, amelyek [végül] a politikai határok által bezárt területet, az örökséget a felére csökkentették.”⁵⁰ Bolíviából mindegyik szomszédos állam szakított le magának. A legtöbbet Brazília (csaknem 500 000 négyzetkilométert).⁵¹ A legfájdalmasabb veszteség azonban minden bizonnyal Chile részéről érte az országot, hiszen a chilei területszerzés következtében Bolívia az óceántól elzárt, szárazföldi állammá zsugorodott.

Az 1879 és 1883 között salétrom- vagy csendes-óceáni háború elsöprő chilei győzelmet hozott. A hivatalos békekötésre csak évtizedekkel később, 1904-ben került sor.

48 Rex A. HUDSON, Dennis M. HANRATTY (eds.): *Bolivia – a country study*. Federal Research Division, Library of Congress, Washington D.C., 1991, xxvii. o.

49 Az ország területi veszteségeivel kapcsolatban használatos a „polonizáció” kifejezés, amely a lengyel és a bolíviai történelem között von párhuzamot.

50 Fernando Díez DE MEDINA: *Literatura boliviana*. La Paz, Rolando Díez de Medina elektronikus kiadása, 2003, 158. o.

51 *Bolívia del bicentenario* [online]. Forrás: boliviadelbicentenario.blogspot.hu [2016. 05. 11.]

A megállapodás értelmében 120 000 négyzetkilométernyi terület került Chiléhez, Bolívia elvesztette kijáratát a Csendes-óceánhoz. Ez olyan traumát okozott, amit Bolívia nem tudott feldolgozni. Az ország története során elcsatolásra kerültek amazóniai és chacóí területek, azonban Bolíviának továbbra is maradtak ilyen részei. A tengerpart elvesztése viszont megváltoztatta az ország arculatát, bezárt, illetve elzárt állammá tette.⁵²

„Kijutásunk a tengerhez az egész kontinens problémája. Így kell ezt a kérdést felvetni és csakis így lehet megoldást találni rá. [...] Minden energiánkkal arra kell koncentrálnunk, hogy visszajussunk a Csendes-óceánhoz. Mert ha jól megnézzük, gondjaink jelentős része az elszigeteltségben és a fogságban gyökerezik”⁵³ – írta az 1960-as években a bolíviai irodalmár, Fernando Díez de Medina. A bolíviai politikai vezetés a mai napig nem tartja lezártnak a tengerpart kérdését. Miután Chilével 2011-ben megszakadtak a tárgyalások, a kormány a hágai nemzetközi bírósághoz fordult a vitatott terület ügyében.⁵⁴

Bolíviai identitás

Bolíviának a mai napig van flottája,⁵⁵ és minden évben megemlékeznek a tenger napjáról, annak ellenére, hogy az ország több mint száz éve nem rendelkezik tengerparttal. A „tenger napja” március 23-ra esik, mivel 1879. március 23-án halt meg a chileiek elleni küzdelemben Eduardo Abaroa Hidalgo,⁵⁶ a bolíviai nemzeti identitás egyik kulcsfigurája. 2011 óta minden hivatalos bolíviai eseményen felhangzik a Tengerpart Himnusza⁵⁷ (*Himno al Litoral*).⁵⁸

A tengerre emlékeztet a bono Juancito Pinto is,⁵⁹ amely azoknak a rászoruló családoknak jár, akik bizonyítani tudják, gyerkeik iskolai tanulmányokat folytatnak. A névadó, Juan Pinto, akit a bolíviaiak Juancito Pintonak becéznek, a csendes-óceáni háború gyerekhőseként ismert. A *Dirección Estratégica de Reivindicación Marítima* weblapja szerint 1867-ben született La Paz tartományban, és 1880-ban, 12 évesen, a chilei hadsereg ellen vívott ütközetben esett el (Batalla del Alto de la Alianza). Tábori dobos volt. Ezzel szemben mások úgy vélik, Juan Pinto fiktív személy,⁶⁰ akit azért találtak ki, hogy a bolíviai nemzeti érzelmeket feltűzeljék. Történetében ott van a hős mártír és az utálandó ellenség (Chile).

52 Juan Eduardo MENDOZA PINTO: *El mapa del luto de Bolivia y la cualidad marítima* [online], 2015 november–december. Forrás: *Nueva Geopolítica*, [2016. 03. 03.]; Jorge ABASTOFLOOR: *Un mapa maldito*, [online], 2014. 06. 13. Forrás: jorgeabastoflor.worldpress.com [2016.03.03.]

53 Fernando Díez DE MEDINA: *Bolivia y su destino*. Bolívia, [s.n.], 1962, 56. o.

54 Isabel FERRER: *Bolivia demanda a Chile ante el Tribunal de la ONU para recuperar su salida al mar* [online], 2013. 04. 24. Forrás: *El País Internacional* [2015. 12. 12.]

55 *The World Factbook*, 2013.

56 A hagyomány szerint, amikor a chileiek megadásra szólították fel, Abaroa csípősen így válaszolt: ¿Rendirme yo? ¿Que se rinda su abuela, carajo! Ez nagyjából annyit tesz: Megadni magam? Adja meg magát az öreganyád!

57 Fernando MOLINA: *El himno al mar que canta Bolivia e irrita a Chile* [online], 2015. 02. 23. Forrás: *El País Internacional* [2016. 03. 05.]

58 A szöveg spanyolul:

¡Adelante bolivianos!/ Marchemos hacia el mar/ que la patria nos reclama/ el cautivo Litoral.

Todo anhelo y esperanza/ es volver a nuestro mar,/ que pronto tendrá Bolivia/ otra vez su mar, su mar.

Antofagasta boliviana,/ Tocopilla, Mejillones y Taltal/ con Cobija y Calama/ otra vez volverán.(2x)

59 KLEIN: *i.m.*, 294. o.

60 Ricardo AGUILAR AGRAMONT: *La historia de la Guerra del Pacífico, plagada de mitos* [online], 2014. 03. 02. Forrás: *La Razón* [2016. 05. 07.]

A területi változásokkal kapcsolatban is akadnak alternatív vélemények, amelyek szerint az ország eredeti kiterjedése, s következésképpen a területcsökkenés is kisebb volt. Károsnak és félrevezetőnek tartják a változások mértékének eltúlzását, például az 50 százalékos területi veszteségeket felmutató térképek – úgynevezett gyásztérkép, kudarcok térképe vagy átkozott térkép (*mapa de luto, mapa de fracasos, mapa maldito*) – iskolai tankönyvekben és egyéb kiadványokban történő szerepeltetését, hiszen ez véleményük szerint torzult nemzeti identitáshoz vezethet, amelyben a vereségek és az elbukott kísérletek értékelődnek fel. Egyetlen változást tartanak jelentősnek, a tengeri kijárat elvesztését.

A tengerhez való kijutás és egy bizonyos Chile-ellenesség közös nevező lehet a bolíviaiak többsége számára. Nem véletlen, hogy politikai hovatartozástól függetlenül a bolíviai kormányok ragaszkodtak a tengeri kijárat napirenden tartásához. Ennek nemcsak nagyon komoly gazdasági és geostratégiai vonzatai vannak, hanem a közös ügy (tenger) és a közös ellenség (ez esetben Chile) nagyobb kohéziót teremthet – lásd Machiavelli szellemi örökségét –, ezáltal a kormányzó politikai erő mögé állítja a lakosságot.

Kihívások

Ma már Bolíviának nem kell tartania attól, hogy további területeket veszít, sőt a mindenkori kormányoknak kihívás az egész országot lefedni, hatalmukat 1 millió négyzetkilométeren érvényesíteni. Az állam gyengesége és nagy terület miatt továbbra is vannak gyéren lakott, illetve lakatlan részek, ahol nem létezik állami kontroll. Ezek sajnos ideális terepeivé válhatnak a kábítószer-előállításnak és -kereskedelemnek.

Bolívia a világ harmadik legnagyobb kokatermelője (a cserjét közel 30 000 hektárnyi területen növesztették 2011-ben, elsősorban a Yungas és Chapare régiókban). Természetesének gyökerei a prehiszán időkre nyúlnak vissza, s természetesen van hagyományos, egészségre nem káros felhasználási módja ennek az igénytelen, különösebb szaktudást nem igénylő növénynek. Ugyanakkor a koka a kokain alapanyaga is.

Evo Morales a „*koka igen, kokain nem*” politikát hirdette meg. „Sarokkövei: 1) a kokalevél jótékony hatásainak elismerése és elismertetése; 2) a kokacserje ipari feldolgozása legitim célokra; 3) a kokaultvények „racionalizása”, azaz önkéntes felszámolása, és más növények termesztése, illetve 4) a kokain és más kábítószer elleni küzdelem fokozása.”⁶¹

Jelenleg a világon a legtöbb kokaint Peruban állítják elő. Második a rangsorban Kolumbia, a harmadik Bolívia.⁶² Korábban Bolívia inkább kokatermelő volt, a kokaint nem helyben, hanem inkább Kolumbiában nyerték ki a kokából, s onnan került az áru az Amerikai Egyesült Államokba. Amióta azonban a mexikói kartellek kiszorították a kolumbiákat az USA drogpiacon, utóbbiak elsősorban Dél-Amerika, illetve Európa felé orientálódtak. Brazília a világ második legnagyobb kábítószer-fogyasztója, míg Argentínában bővül legnagyobb mértékben a kábítószerpiac. Mindkét ország Bolívia szomszédja. Nincs értelme tehát a kokát Kolumbiába mozgatni, ott feldolgozni, majd újra délre küldeni; inkább Bolívián belül kerül sor a kokain előállítására.

61 Claire M. RIBANDO: *Bolivia: Political and Economic Developments and Relations with the United States*, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, 2007, 15. o.

62 Jeremy McDERMOTT: *Bolivia: the New Hub for Drug Trafficking in South America* [online], 2014. 10. 16. Forrás: InsightCrime.org, [2016. 05. 02.]

Bolíviában is vannak a kábítószerre specializálódott bűnszervezetek. Róluk azonban jóval ritkábban lehetett és lehet hallani, mint például a kolumbiai és mexikói kartellekről. Ennek az lehet talán az oka, hogy kevésbé láttatják magukat és kevésbé agresszívek. A leg-hírhedtebb bolíviai drogbáró Roberto Suárez Gómez (1932–2000) volt, Nicolás Suárez Callaú kaucsukbáró⁶³ egyesesági leszármazottja. A „*kokainkirály*” együtt dolgozott a Medellín-kartell fejével, a kolumbiai Pablo Escobarral, s közeli kapcsolatban állt a Bolíviában bujkáló háborús bűnös Klaus Barbie-val. Suárez Gómez finanszírozta azt az 1980-as katonai puccsot, amely az ideiglenes – s a mai napig egyetlen női – elnök, Lydia Guéiler Tejada hatalmát döntötte meg. Bolívia irányítását Luis García Meza vette át, belügyminisztere, Luis Arce Gómez a „*fehér király*” unokatestvére volt. A véres katonai diktatúrára a bolíviaiak azonban manapság már kevésbé gondolnak Suárez Gómezzel kapcsolatban. Emléke megszépült a 21. században, nemritkán bolíviai Robin Hoodként emlegetik, aki kiterjedt filantróp tevékenységet folytatott, illetve aki nem átalotta felajánlani Ronald Reagan amerikai elnöknek azt, hogy feladja magát, ha az Amerikai Egyesült Államok kifizeti Bolívia államadósságát és elengedi letartóztatásban levő, legidősebb fiát.⁶⁴

Az előző bekezdés bolíviai szereplői közül Lydia Guéiler Tejada, Roberto Suárez González és fia, Roberto Suárez Levy⁶⁵ halottak; Luis García Meza és Luis Arce Gómez büntetésüket töltik a chonchocorói börtönben. Az, hogy volt elnököt (és belügyminisztert) felelősségre lehet vonni, bizakodásra ad okot. Ugyan akadnak latin-amerikai precedensek, például a Bolíviával szomszédos Argentínában a katonai junta irányítóinak, Jorge Rafael Videlának (1976–1981) és Leopoldo Galtierének (1981–1982) is bíróság elé kellett állniuk és börtönbe kerültek, ezek az esetek azonban ritkaság számba mennek.

Borús kilátások

Bolíviát a Fragile State Index a *warning* (figyelmeztetés) kategóriába, nagyjából középmezőnybe sorolja (178 országból 76. lett 2015-ben).⁶⁶ 2009-től tapasztalható némi javulás, jobb besorolást azonban ez nem eredményezett. A legrosszabb értéket az egyenlőtlen gazdasági fejlődéssel kapcsolatos mutatónál⁶⁷ kapta az ország, 8,6 pontot a nullától tízig

63 Nicolás Suárez Callau (1851–1940) hozta létre és irányította a legalább 5 millió hektár kiterjedésű Suárez birodalmat. Fénykorában, a 20. század elején a Casa Suáreznek nagyjából 2000 alkalmazottja volt, akik eladósodott *seringeiros* tízezeit dolgoztatták. A cég nemcsak a bolíviai kaucsukkitermelést uralta, hanem a világpiacon is jelentős szerephez jutott. Kirendeltségei voltak Manausban, Belémbe, Zürichben, Madridban és Liverpoolban. A legfontosabb európai iroda Londonban működött. A bolíviai központ a Suárez Callau által 1882-ben alapított Cachuela Esperanza településen volt. A *barraca* alig pár év alatt várossá lett, mégpedig olyaná, amelyben „volt ivóvíz, táviró, cukormalom, szeszfőzde, vasúti összeköttetés, villanytelep és Latin-Amerika egyik legmodernebb kórháza, Bolívia első röntgengépével”. (Aida Levy: *El rey de la cocaína: mi vida con Roberto Suárez Gómez y el nacimiento del primer narcoestado*. Vintage Books, USA, 2013, p. 21.) Az elegáns villákat brit és francia építésszel terveztették, a színház pedig a manausi mintájára épült, bár annál méreteiben kisebb, és díszítése szerényebb. Nicolás Suárez Callau 1940-ben hunyt el Cachuela Esperanzában, Roberto Suárez Gómez gyerekként még találkozhattott vele.

64 Jorge ESPINOZA: *El rey de la cocaína* [online], 2014. 07. 19. Forrás: Economía Bolivia [2016. 05. 01.]

65 A bíróság az Amerikai Egyesült Államokban felmentette, és hazatérhetett. 1990-ben azonban a bolíviai rendőrség lelőtte. Mabel AZCÚR: *La policía boliviana mata a un hijo del ‚rey de la cocaína‘* [online], 1990. 03. 24. Forrás: *El País* [2016. 05. 01.]

66 The Fund For Peace: *Bolivia in 2015. Country data and trends* [online], Forrás: fsi.foundforpeace.org [2016. 05. 18.]

67 Ez a mutató a Gini-indexet, a társadalmi decilisek közötti jövedelemeloszlást, a vidék–város különbséget, a magasabb szintű szolgáltatásokhoz való hozzáférés lehetőségét és a nyomornegyedekkel kapcsolatos adatokat veszi elsősorban figyelembe.

terjedő skálán (ahol minél kisebb az érték, annál kedvezőbb). A töredezettség és az óriási társadalmi és gazdasági különbségek veszélyeztetik tehát leginkább a jövőbeli kilátásokat.

A korrupció az utóbbiakon tovább ronthat. A bolíviaiak egyharmada fizetett *mordidát*, kenőpénzt 2010-ben. A lakosság korruptnak vagy nagyon korruptnak tartja a bíraskodást, a politikai pártokat, a rendőrséget és a köztisztviselőket. Az ország a Corruption Perception Indexen legtöbbször a 100. hely körül végez: 2008-ban a 102., 2015-ben a 99. volt. A korrupció makacsul tartja magát, visszaszorítását gátolja, hogy bizonyos társadalmi elfogadottsággal bír, illetve hogy sokan úgy vélekednek, nincs mit tenni ellene, nem lehet tőle megszabadulni. A fatalizmus és a gyenge állami legitimitáció is tovább szűkítik a perspektívákat.

Aggodalomra adhat okot a környezetszennyezés és a természeti erőforrások felélése. Az országban évente átlagosan 350 ezer hektár erdő tűnik el.⁶⁸ Számolni kell továbbá a természeti katasztrófáknak való kitettséggel (például El Niño-jelenség).

Mindent figyelembe véve, a chilei politikus és diplomata, Luis Maira megjegyzésénél részben a jövőre is vonatkoztathatjuk: „A bolíviai történelemben van valami szélsőséges. Szinte mindig a lehetőségek határán íródik.”⁶⁹ Ezeket a lehetőségeket, illetve az általuk szabott mozgásteret pedig elsősorban a világgazdaságtól való függés és a geostratégiai adottságok határozzák meg.

IRODALOMJEGYZÉK

- ABASTOFLOR, Jorge: *Un mapa maldito*, [online], 2014. 06. 13. Forrás: jorgeabastoflor.worldpress.com [2016. 03. 03.]
- AGUILAR AGRAMONT, Ricardo: *La historia de la Guerra del Pacífico, plagada de mitos* [online], 2014. 03. 02. Forrás: La Razón [2016. 05. 07.]
- ANDERSEN, Lykke E., MEZA, Mauricio: *The Natural Gas Sector in Bolivia: An Overview, Andean Competitiveness Project*. Documento de Trabajo No. 01, Instituto de Investigaciones Socio-Económicas, Universidad Católica Boliviana, 2001.
- AZCUI, Mabel: *La policía boliviana mata a un hijo del ‚rey de la cocaína‘* [online], 1990. 03. 24. Forrás: *El País* [2016. 05. 01.]
- BBC Mundo: *En Bolivia arranca la educación trilingüe* [online], 2013. 02. 04. Forrás: bbc.com [2016. 05. 08.]
- Bolivia del bicentenario [online], Forrás: boliviadelbicentenario.blospot.hu [2016. 05. 11.]
- Bolivia. Presidential Election, 2002 [online], Forrás: electoralgeography.com [2016. 05. 12.]
- Bolivia: Children out of school primary [online], Forrás: indexmundi.com [2016. 05. 18.]
- Bolivia: Public spending on education [online], Forrás: indexmundi.com [2016. 05. 18.]
- Censo Nacional de Población y Vivienda 2012*, INE, Bolívia.
- Censo: menos indígenas es un mensaje político* [online], 2013. 08. 11, Forrás: eju.tv [2019. 05. 11.]
- Constitución Política del Estado Plurinacional*. Estado Plurinacional de Bolivia, Ministerio de la Presidencia.
- CONTRERAS, Manuel E.: *The Bolivian Tin Mining Industry in the First Half of the 20th Century*, Institute of Latin American Studies, London, University of London, 1993.
- DÍEZ DE MEDINA, Fernando: *Literatura boliviana*. La Paz, Rolando Díez de Medina elektronikus kiadása, 2003.

68 PNUD: *Bolivia en breve* [online], Forrás: bo.undp.org [2016.05.19.]

69 Luis MAIRA: Dilemas internos y espacios internacionales en el gobierno de Evo Morales, *Nueva Sociedad*, 2007. május-június, 209. szám, 67. o.

- DÍEZ DE MEDINA, Fernando: *Pachakuti y otras páginas polémicas*, Fernando Romero Moreno kiadása, La Paz, 1948.
- El indígena Evo Morales es ya el nuevo presidente de Bolivia [online], 2006. 01. 22. Forrás: *El Mundo* [2016. 05. 01.]
- ESPINOZA, Jorge: *El rey de la cocaína*, [online], 2014. 07. 19. Forrás: *Economía Bolivia* [2016. 05. 01.]
- FERRER, Isabel: *Bolivia demanda a Chile ante el Tribunal de la ONU para recuperar su salida al mar* [online], 2013. 04. 24. Forrás: *El País Internacional* [2015. 12. 12.]
- HUDSON, Rex A., HANRATTY, Dennis M. (eds.): *Bolivia – a country study*. Washington D.C., Federal Research Division, Library of Congress, 1991.
- Information about Bolivia*. Bolivian Legation, Washington D. C., 1912 [e-kiadás: Forgotten Books, 2013].
- Instituto Nacional De Estadística: *Bolivia: Población por censos según departamento, área geográfica y sexo, censos de 1950 – 1976 – 1992 – 2001* [online], Forrás: *ine.gob.bo* [2016. 05. 19.]
- Instituto Nacional de Estadística: *Nota de prensa: 42 de cada 100 bolivianos declaran pertenecer a alguna NyPIOC* [online], Forrás: *ine.gob.bo* [2016. 05. 08.]
- KLEIN, Herbert S.: *A Concise History of Bolivia*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011.
- LEHOCZKI Bernadett: *Bolívia: bel- és külpolitikai változások Evo Morales elnöksége alatt, Nemzet és Biztonság*, 2. évf., 2009/5. 3–13. o.
- LEVY, Aida: *El rey de la cocaína: mi vida con Roberto Suárez Gómez y el nacimiento del primer narcoestado*, Vintage Books, USA, 2013.
- MAIRA, Luis: *Dilemas internos y espacios internacionales en el gobierno de Evo Morales*, *Nueva Sociedad*, 2007. május–június, 209. szám, 66–81. o.
- MCDERMOTT, Jeremy: *Bolivia: the New Hub for Drug Trafficking in South America* [online], 2014. 10. 16. Forrás: *InsightCrime.org*. [2016. 05. 02.]
- MENDOZA PINTO, Juan Eduardo: *El mapa del luto de Bolivia y la cualidad marítima* [online], 2015. november–december, Forrás: *Nueva Geopolítica*, [2016. 03. 03.]
- Migration and Remittances Factbook 2016*, General Knowledge Partnership on Migration and Development, advanced edition, 2015.
- MOLINA, Fernando: *El himno al mar que canta Bolivia e irrita a Chile* [online], 2015. 02. 23. Forrás: *El País Internacional* [2016. 03. 05.]
- RIBANDO, Claire M.: *Bolivia: Political and Economic Developments and Relations with the United States*, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, 2007.
- Santa Cruz ha tenido un estirón: crecimiento de la ciudad* [online], 2013. 09. 30. Forrás: *upsasoyyo.worldpress.com* [2016. 04. 17.]
- TBG: *Conheça o traçado do Gasoduto Bolívia-Brasil* [online], Forrás: *tbg.com* [2016. 05. 19.]
- The Fund For Peace: *Bolivia in 2015. Country data and trends* [online], Forrás: *fsi.foundforpeace.org* [2016. 05. 18.]
- The World Bank: *Income share held by highest 10%, and by lowest 10%*, [online], Forrás: *worldbank.org* [2016. 05. 20.]
- The World Factbook 2015*. Washington D.C., Central Intelligence Agency, 2015.
- Unidad de Análisis de Políticas Sociales y Económicas (UDAPE): *Indicadores de pobreza y desigualdad FGT estimados por el método de línea de pobreza según área geográfica: 1996-2014*, [online]. Forrás: *udape.gob.bo* [2016. 05. 06.]
- United Nations World Food Program: *WFP Bolivia brief*, [online], reporting period: 01 October – 31, December 2015. Forrás: *reliefweb.int* [2016. 05. 11.]
- VILLAROEL, Milenka: *De una granja a la política* [online], 2012.03.25, Forrás: *La Razón* [2016. 05. 05.]
- VOGEL Dávid: *Bolívia: az indiánok és a koka földje, Hadtudomány*, 19. évf., 2009/19. 1–13. o.